

Alfred North Whitehead (15. 2. 1861 - 30. 12. 1947)

Whitehead náleží k nejpozoruhodnějším myslitelům první poloviny dvacátého století. Podobně jako Husserl, s nímž byl nejednou srovnáván, vyšel z matematiky, zejména z nejobecnějších partií algebry. Světového jména a trvalých zásluh si dobyl třemi velkými svazky základního díla symbolické logiky, Principia Mathematica, jež vydal spolu s Bertrandem Russellem. To mu umožňuje, aby téměř v padesáti letech přesídlil se svou rodinou z Cambridge do Londýna, kde se po čtyřech letech stává profesorem užitě matematiky. Přesun profesionálního zájmu do oblasti přírodovědy v něm kupodivu posiluje filosofické sklony; vydává větší práce o principech přírodovědeckého poznání, o filosofii přírody a o principu relativity (An Enquiry concerning the Principles of Natural Knowledge, 1919; The Concept of Nature, 1920; The Principle of Relativity with its Applications to Physical Science, 1922). Několik významných menších studií z prvních let londýnské profesury je později zahrnuto do knihy Aims of Education and other Essays (1929). Tato londýnská perioda Whiteheadova myšlení, následující po období převážně matematického a logického zaměření, bývá souhrnně nazývána „filosofií přírody“. Ve svých 63 letech přijímá Whitehead americké pozvání a začíná přednášet filosofii na Harvardově universitě. To je začátek nejvýznamnějšího období jeho filosofické tvorby, uváděné nejčastěji jako „filosofie organismu“. Představují je především spisy Science and the Modern World (1926), jímž se Whitehead rázem proslavil na celém světě a jenž od té doby vyšel již v mnoha vydáních a mnoha překladech, Process and Reality (1929), hlavní a největší Whiteheadovo dílo, a Adventures of Ideas (1933). Pro dnešní filosofii má Whiteheadovo dílo význam v nejednom směru. Především představuje grandiózní pokus o metafyzický systém, v němž je odmítnut substanční model; svět je proces, v jeho základech je změna, dění, události. Změna neznamena vždy chaos, ale může též ztělesňovat řád; řád se ve světě uskutečňuje organizováním. Organizace je možná jen tam, kde jsou respektovány trvalé hodnoty. Důrazem na hodnoty (nebo také „věčné objekty“) připomíná Whiteheadova filosofie Aristotelovy formy a dokonce Platónovy ideje. V úsilí o postizení toho, co je vskutku nové, uspěl Whitehead snad ještě méně než emergentisté, a zvláště než Bergson, jež leccím připomíná. Často bývá zmiňována i jeho podobnost s Hegelem; je to ovšem podobnost spíše „zrcadlová“, neboť příroda je Whiteheadovi základním tématem filosofie vůbec (a není odvozena z ducha). V celku výstavby své metafyzické soustavy zůstává ovšem Whitehead ještě veskrze poplatný starým tradicím; v detailu je však jeho postup nejen překvapivý a hodný pozornosti, ale hlavně pronikavý a myšlenkově inspirující. Téměř všechna nejdůležitější témata současné filosofie je možno na jeho díle demonstrovat, ať už tam, kde o nich sám věděl, nebo tam, kde je příkladem jejich nepochopení a zanedbání. V jeho filosofii je mnoho momentů, jimiž nová filosofie musí korigovat a doplnit svůj záběr, především pokud jde o filosofii přírody, v níž jsou její manka nejcitelnější. Whiteheadova cesta od matematiky a logiky přes filosofii vědy k přírodě a k organismům má obrovskou vnitřní logiku a ukazuje dál k filosofii člověka, která zůstává úkolem pro ty, kteří by na něho chtěli navazovat. Ať jsou v jejím konkrétním provedení shledávány jakékoli nedostatky, cíl Whiteheadovy filosofie postavil úkol veškeré dnešní filosofii. V tom je obdobou Teilharda de Chardin, jehož práce vrhají na „filosofii organismu“ nečekané, po mnohé stránce příznivé světlo.

V anglosaském světě je dnes Whitehead stavěn filosoficky poněkud stranou; silný proud neopozitivismu a scientismu na něho pochopitelně nemůže dost dobře navazovat. V Evropě je filosofie stále ještě příliš poznamenána antropologickým zájmem, provázeným odvratem od přírody. Všechny známky však ukazují, že nejbližší budoucnost provede revizi tohoto jednostranného zaměření a ukáže nutnost zaplnění mezer a trhlin. Nelze vyloučit, že význam Whiteheadovy filosofie pak v plné podobě teprve bude objeven.